

AGATA SIEROTA

*Inteligencja społeczna i emocjonalna, kompetencje
i umiejętności społeczne – przegląd terminologiczny
w kontekście planowania oddziaływań terapeutycznych*

Social and emotional intelligence, competences and social skills – a terminological
survey in the context of therapeutic actions planning

Ostatnio pojawiło się wiele opracowań dotyczących możliwości rozwoju inteligencji społecznej, inteligencji emocjonalnej, kompetencji czy umiejętności społecznych. Pomimo różnego rozumienia poszczególnych pojęć – wszystkie odnoszone są do efektywności funkcjonowania w kontaktach z innymi. Efektywność ta niekwestionowanie ułatwia przystosowanie do środowiska. Deficyty umiejętności społecznych pozwalających na satysfakcjonujące interakcje międzyludzkie współwystępują nie tylko z niedostosowaniem społecznym, lecz także z zaburzeniami nerwicowymi, zaburzeniami osobowości, chorobami psychicznymi (Argyle 1991, Argyle, Domachowski 1994, Argyle 1998) oraz upośledzeniem umysłowym (Kościelska 1984).

Planując socjo- czy też psychoterapeutyczne oddziaływania, nie można zapominać o osadzeniu ich w odpowiednim kontekście teoretycznym, który jest tym bardziej niezbędny, jeśli pragniemy dokonać pomiaru zmian zaistniałych pod wpływem terapii. Tymczasem baza teoretyczna dotycząca inteligencji społecznej, emocjonalnej, kompetencji i umiejętności społecznych, choć bardzo bogata, charakteryzuje się niejednoznacznością i brakiem uporządkowania. Naukowcy zajmujący się owymi zagadnieniami często przyjmują opracowane przez siebie definicje pojęciowe, nie odnosząc ich do wcześniej powstałych. Przykładowo Dodge (za: Cavell 1990) sugeruje, że liczba definicji kompetencji społecznych równa się liczbie badaczy tego zagadnienia. W wielu publikacjach

autorzy nie dbają o rozróżnienie zakresów stosowanych pojęć, co stwarza chaos terminologiczny. Na przykład D. Goleman (1997, 1999), autor poczytnych w Polsce książek o inteligencji emocjonalnej, nie różnicuje pojęcia zdolności (*ability*) i umiejętności (*skills*). W literaturze polskiej, między innymi M. Kościelska (1984), używa się zamiennie pojęć: inteligencja społeczna, kompetencja społeczna i społeczne umiejętności.

W literaturze pojawiły się również nieliczne próby uporządkowania pojęciowego dotyczące inteligencji społecznej (Plewicka 1982), inteligencji emocjonalnej (Jaworowska, Matczak A. 2001, Jasielska, Leopold 2000), kompetencji społecznych i społecznych umiejętności (Gersham 1986, Cavell 1990, Pilecki, Pilecka 1990, Matczak 2000).

Niniejsza praca ma na celu zwrócić uwagę na pojawiające się nowe definicje powyższych pojęć w kontekście historycznym. Być może, ułatwi ona terapeutom poszukiwania bazy teoretycznej, będącej tłem planowanych działań w zakresie zwiększania efektywności funkcjonowania społecznego.

INTELIGENCJA SPOŁECZNA

Pojęcie inteligencji było definiowane w różnoraki sposób i jest uznawane za jedno z najważniejszych, a jednocześnie najbardziej kontrowersyjnych pojęć w psychologii.

Według R. J. Sternberga i D. K. Dettermana (za: Nęcka 2003) współczesne definicje inteligencji można podzielić na trzy grupy, w których inteligencja rozumiana jest jako: zdolność do uczenia się na podstawie doświadczeń, zdolność przystosowania się do otaczającego środowiska oraz zdolność metapoznawcza, czyli rozeznanie i kontrola własnych procesów poznawczych.

E. Nęcka (2003) w nawiązaniu do aktualnych nurtów definicyjnych pojęcia inteligencji określa ją jako „zdolność przystosowania się do okoliczności dzięki dostrzeganiu abstrakcyjnych relacji, korzystaniu z uprzednich doświadczeń i skutecznej kontroli nad własnymi procesami poznawczymi” (s. 26).

Istniejące spory pomiędzy zwolennikami różnych teorii inteligencji: czynnikowych, biologicznych, poznawczych, dotyczące natury i możliwości pomiaru inteligencji, nie zmieniają faktu, że w wielu koncepcjach znajdujemy w większym lub mniejszym stopniu zaakcentowany aspekt zdolności społecznych, uznawanych albo za zdolności specjalne,¹ albo odrębny typ inteligencji – inteligencję społeczną. Można spotkać stanowisko zakładające jednowymiarowość inteli-

---

¹ Zdolności specjalne (lokalne) wiążą się z angażowaniem specyficznych funkcji, charakterystycznych dla pewnych typów zadań, w przeciwieństwie do zdolności ogólnych (globalnych), które ujawniają się we wszystkich rodzajach aktywności psychicznej i są tradycyjnie utożsamiane z tzw. inteligencją (Wiechnik 1996).

gencji społecznej, pozwalające na obliczanie jej poziomu na podstawie pojedynczego wskaźnika liczbowego (Archer za: Matczak 1994), lecz częściej przyjmuje się, że jest ona strukturą złożoną z pewnej liczby odrębnych zdolności.

Pojęcie inteligencji społecznej powstało w latach dwudziestych ubiegłego wieku, a za jego twórcę uznaje się E. L. Thorndike'a (Plewicka 1982, Matczak 2001, Nęcka 2003). Wyróżnił on trzy rodzaje inteligencji: abstrakcyjną, techniczną (praktyczną) i społeczną. Inteligencję społeczną definiował jako zdolność rozumienia innych oraz mądre postępowanie w stosunkach interpersonalnych (Plewicka 1982, Matczak 1994, Wiechnik 1996).

Na podstawie opracowania Plewickiej (1982) można zauważyć, że zmiany w rozumieniu pojęcia inteligencji społecznej, dokonywane przez kolejnych badaczy, dotyczyły koncentracji na pierwszym (zdolności) bądź drugim (efektywne działanie) czynniku z klasycznej definicji Thorndike'a. Przykładowo w latach pięćdziesiątych wraz z rozwojem koncepcji poznawczych można zaobserwować całkowity zanik znaczenia czynnika działaniowego w wyjaśnianiu pojęcia inteligencji społecznej, które zostało zawężone do percepcji osobowej.

Pod koniec lat sześćdziesiątych powrócono do dwuczynnikowej koncepcji Thorndike'a. Rozwinęła się wówczas koncepcja kompetencji interpersonalnej (*interpersonal competence*), autorstwa E. A. Weinsteina (Plewicka 1982, Pilecki, Pilecka 1990). Kompetencja owa była definiowana jako zdolność rozwiązywania i wykonywania zadań interpersonalnych, uwarunkowana trafnością przewidywania zachowań innych – znaczeniowo odpowiadała więc inteligencji społecznej. Na przełomie lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych szczególnie wzrosło zainteresowanie inteligencją społeczną jako umożliwiającą efektywny wpływ społeczny, a zwłaszcza – zarządzanie innymi ludźmi (Kościelska 1983).

W końcu lat siedemdziesiątych znaczące dla rozwoju badań nad inteligencją społeczną były prace J. P. Guilforda i jego współpracowników. Guilford uznał inteligencję społeczną za jeden z czterech równorzędnych rodzajów inteligencji (obok konkretno-figuralnej, symbolicznej oraz abstrakcyjnej) i skoncentrował się na jej poznawczym, a nie praktycznym wymiarze. Według niego jest ona zbiorem aż trzydziestu zdolności do przetwarzania informacji behawioralnych, dotyczących ludzkich zachowań (Matczak 2001, Nęcka 2003). Wydaje się, że koncepcja Guilforda, obok teorii Thorndike'a, należy do najczęściej wymienianych w literaturze w ramach zagadnienia zdolności społecznych (por. Plewicka 1982, Matczak 1994, Nęcka 2003).

W ostatnim dwudziestolecu ubiegłego wieku dominują poznawcze teorie inteligencji społecznej. R. J. Sternberg w latach osiemdziesiątych stworzył interesującą teorię inteligencji, w której ważne miejsce zajmuje inteligencja społeczna, polegająca „na skutecznym dekodowaniu subtelnych wskaźników stanu psychicznego innych ludzi lub relacji interpersonalnych” (za: Strelau 2000, s. 734), czyli „umiejętności dostrzegania subtelnych wskazówek informujących

o sensie lub znaczeniu danej sytuacji społecznej” (za: Nęcka 2003, s. 97). W końcu lat osiemdziesiątych zaczęła rozwijać się teoria inteligencji społecznej N. Cantor i J. Kihlstroma (za: Nęcka 2003), będąca „próbą opisu zdolności społecznych w języku ogólnej teorii funkcjonowania umysłu” (s. 98). Autorzy założyli, że inteligencja społeczna zależy od wzorców funkcjonowania pamięci. Na podstawie podziału rodzajów pamięci według Andersona wyróżnili społeczną wiedzę deklaratywną, w tym: semantyczną (abstrakcyjne pojęcia) oraz epizodyczną (konkretne doświadczenia społeczne), a także społeczną wiedzę proceduralną (reguły i strategie społeczne). Natomiast na przełomie wieku powstała koncepcja inteligencji społecznej, zaproponowana przez M. Śmieję (za: Nęcka 2003) – odnajdujemy tu elementy teorii Guilforda i Sternberga. Według autorki inteligencja społeczna opiera się na dekodowaniu (rozumieniu znaczenia sytuacji społecznej), planowaniu sekwencji adekwatnych działań i wykonaniu.

Podsumowując rozważania dotyczące pojęcia inteligencji społecznej, należy podkreślić, że pomimo różnorodności koncepcji inteligencji oraz często niejednoznaczności pojęciowej, w teoriach Thorndike’a, Guilforda czy teorii Sternberga (Strelau 2000) odnajdujemy wyraźne podkreślenie znaczenia społecznego wymiaru inteligencji. Zagadnienie specyficzności bądź odrębności inteligencji społecznej w stosunku do zdolności „czysto” intelektualnych nie jest rozstrzygnięte. D. Wechsler, H. Eysenck, A. Jensen uważają, iż inteligencja społeczna nie jest odrębną zdolnością, lecz zastosowaniem inteligencji ogólnej do sytuacji społecznych (Plewicka 1982, Mayer, Salovey 1999, Nęcka 2003). Badania M. O’Sullivan, J. P. Guilforda i R. De Milla (za: Plewicka 1982) oraz J. Sternberga (Nęcka 2003) wykazały niską korelację wyników uzyskiwanych za pomocą testów inteligencji ogólnej i społecznej. Natomiast Nęcka (2003), powołując się na pracę M. Śmieci, przyjmuje stanowisko umiarkowane, „polegające na podkreślaniu zarówno specyficzności i odrębności inteligencji społecznej, jak też jej przynależności do szerokiej klasy zdolności intelektualnych” (s. 100). Trafność wyników przedstawionej tu dyskusji może być szczególnie znacząca dla terapeutów pragnących pracować nad rozwojem efektywności kontaktów interpersonalnych u osób z upośledzeniem umysłowym.

Zarzuty dotyczące bezzasadności wyodrębniania inteligencji społecznej jako odrębnej formy inteligencji skłoniły badaczy do prób zawężenia jej pojęcia tak, by w jak najmniejszym stopniu pokrywało się ono z pojęciami inteligencji ogólnej i wykonawczej (Mayer, Salovey 1999). Owoce tych przemyśleń było stworzenie nowego konstruktów pojęciowego – inteligencji emocjonalnej.

INTELIGENCJA EMOCJONALNA

Pojęcie inteligencji emocjonalnej jest pojęciem stosunkowo nowym. Zostało wprowadzone w 1990 roku przez Petera Saloveya i Johna Mayera. Zdefiniowali oni inteligencję emocjonalną jako zróżnicowaną zdolność umysłową o charak-

terze sprawnościowym, „zdolność do śledzenia cudzych oraz własnych uczuć i emocji, rozróżniania ich i wykorzystania tego rodzaju informacji w kierowaniu własnym myśleniem i działaniem” (Salovey i Mayer 1999, s. 34). Autorzy wyróżniają cztery grupy zdolności składające się na inteligencję emocjonalną: zdolności do spostrzegania i wyrażania emocji, do emocjonalnego wspomagania myślenia (asymilowanie emocji w przebiegu procesów poznawczych), rozumienia i analizowania emocji oraz wykorzystywania wiedzy emocjonalnej, a także zdolności do kontrolowania i regulowania emocji własnych i cudzych (Mayer, Salovey 1999, Matczak 2001).

Pojęcie inteligencji emocjonalnej – podobnie jak pojęcia inteligencji czy inteligencji społecznej – jest różnie definiowane, najczęściej – jako zbiór zdolności, lecz niektórzy autorzy określają ją jako zespół cech czy charakter. Oznacza to uznawanie za podstawę inteligencji emocjonalnej nie tylko predyspozycji instrumentalnych (sprawnościowych), lecz także motywacyjnych. Przykładem tego typu jest koncepcja D. Golemana (1997, 1999), który wyróżnia w ramach inteligencji emocjonalnej dwa główne rodzaje kompetencji – osobiste: samoświadomość (warunkującą wiedzę o swoich doznaniach, preferencjach i możliwościach), samoregulację (panowanie nad emocjami) i motywowanie się do działania (poprzez konstruktywne wykorzystywanie emocji), oraz kompetencje społeczne: empatię (rozpoznawanie stanów i potrzeb innych ludzi) i umiejętności społeczne (wywoływanie pożądaných reakcji u innych).

W koncepcji Golemana pojawiły się niedefiniowane jeszcze w niniejszej pracy pojęcia: kompetencje społeczne oraz umiejętności społeczne.

Inteligencja społeczna, kompetencje społeczne (interpersonalne) oraz umiejętności społeczne, jak wcześniej wspomniano, odnoszą się do efektywnego funkcjonowania w kontaktach społecznych i z tej przyczyny w niektórych koncepcjach bywają utożsamiane (np. Kościelska 1984). Jednak w wielu ujęciach teoretycznych badacze starają się – mniej lub bardziej dokładnie – rozgraniczać ich zakresy, co nie jest zadaniem łatwym.

KOMPETENCJE SPOŁECZNE

Pojęcie kompetencji społecznych wprowadził pod koniec lat pięćdziesiątych ubiegłego wieku R. White (za: Oleś 1998) i utożsamiał je ze społecznymi umiejętnościami. Za kompetencję uznawał każdą umiejętność społeczną przyczyniającą się do skutecznej interakcji człowieka z otoczeniem.

S. Greenspan (za: Gersham 1986, Pilecka, Pilecki 1990) dokonał próby uporządkowania dotychczasowych sposobów definiowania kompetencji społecznych. Według niego kompetencje społeczne ujmowane są w literaturze jako:

– zdolności do osiągnięcia celów społecznych (podejście zorientowane na cel, wynik – *outcome-oriented approach*),

– wewnętrzne uwarunkowania osiągnięcia tych celów (zorientowanie na treści, zawartość – *content-oriented approach*),

– sprawności, umiejętności (podejście zbliżające pojęcie kompetencji do pojęcia inteligencji społecznej – *skill-oriented approach*).

Pierwsze ujęcie kompetencji społecznych, zorientowane na cel (wynik) (*outcome-oriented approach*), koncentruje się na rezultatach społecznych zachowań w sensie realizacji bądź nie – zamierzonego celu społecznego. Pozwala to na zdefiniowanie kompetencji społecznych, lecz nie określa zachowań, które doprowadziły do osiągnięcia pożądanego rezultatu. Zwolennicy tego ujęcia, np. L. S. Cottrell czy R. White (za: Pilecki, Pilecka 1990), nie interesują się więc bezpośrednio zachowaniami społecznymi, lecz faktem osiągnięcia lub nie przez jednostkę określonych celów społecznych (np. wysokiej pozycji w grupie). Również Gresham (1986) kompetencje społeczne odnosi do zachowań, których wyniki są znaczące dla społecznego funkcjonowania jednostki. Przytacza on poglądy American Association on Mental Deficiency (AAMD), a także H. Lelanda, utożsamiające pojęcie kompetencji społecznych z zachowaniem przystosowawczym. W takim rozumieniu pojęcie kompetencji społecznych i określanie ich poziomu ma znaczenie w diagnostyce, leczeniu, określaniu rokowań i możliwości przystosowawczych pacjentów psychiatrycznych czy osób z upośledzeniem umysłowym (Gresham 1986).

Drugie podejście (*content-oriented approach*) (Gresham 1986), traktujące kompetencje jako wewnętrzne uwarunkowania, koncentruje się na specyficznych cechach lub zachowaniach skorelowanych z powodzeniem w realizacji celu (osiągnięciem pożądanego wyniku). W tym ujęciu kompetencje społeczne są traktowane jako wymiary zachowań ustalane za pomocą analizy czynnikowej albo możliwy do hierarchicznego uporządkowania zespół cech indywidualnych ułatwiających cele społeczne. Zwolennicy rozumienia kompetencji jako cech za kompetencje społeczne uznawali wszelkie właściwości przyczyniające się do osiągnięcia celów społecznych – również fizyczne i intelektualne. Na przykład S. Anderson i S. Messick (za: Pilecki, Pilecka 1990), stworzyli listę 29 cech, które według nich można uznać za kompetencje społeczne. Wśród nich znalazły się między innymi: „właściwa regulacja zachowań antyspołecznych, moralność i tendencje prospołeczne oraz [...] dobra sprawność motoryczna, percepcyjna, pamięciowa, językowa itp.” (s. 61).

W wąskim rozumieniu kompetencje społeczne ograniczają się do zachowań interpersonalnych i stąd często są nazywane kompetencjami interpersonalnymi w celu podkreślenia eliminacji z tego pojęcia cech innego typu. Jako zachowania interpersonalne traktują kompetencje społeczne między innymi McFall, Gresham, Asher i Markell (za: Gresham 1986). Taki zakres rozumienia pojęcia kompetencji społecznych przyjmują zwolennicy ujmowania ich jako wymiarów zachowań. J. P. Guilford (za: Pilecki, Pilecka 1990) wyróżnia hierarchicznie ułożone cztery dwuwymiarowe czynniki kompetencji społecznych: aktyw-

ność–bierność i refleksyjność–impulsywność, odpowiadające za styl działania, oraz czynniki: miły–przykry i zrównoważony–pobudliwy, decydujące o zdrowiu psychicznym.

Trzecia orientacja ujmuje kompetencje społeczne jako umiejętności, sprawności (*skill-oriented approach*). W tym podejściu kompetencje społeczne stają się bliskie pojęciu inteligencji społecznej. Dlatego też, jak wcześniej wspomniano, omawiając problem definicji inteligencji społecznej, kompetencje społeczne są tu ujmowane albo bardziej w aspekcie poznawczym, albo działaniowym, praktycznym. Mogą być rozumiane jako procesy interpersonalne (takie jak np. poznanie, postawy, percepcja), które prowadzą do społecznie pożądanym wyników (Gresham 1986) albo jako zdolność do rozwoju jak najbogatszych strategii wzajemnych interakcji z otoczeniem (Lee: za Pilecki, Pilecka 1990). We wspomnianej wcześniej koncepcji kompetencji interpersonalnej Weinsteina odnajdujemy element poznawczy i działaniowy. Kompetencja rozumiana jest tu bowiem jako zdolność rozwiązywania i wykonywania interpersonalnych zadań, uwarunkowana trafnością przewidywania zachowań innych (Plewicka 1982, Pilecki, Pilecka 1990).

Interesujący heurystyczny model S. Greenspana² (za: Pilecka, Pilecki 1990) łączy dwa z trzech przedstawianych wcześniej trendów definiowania kompetencji społecznych, nawiązując do ujęcia kompetencji społecznych jako wewnętrznych uwarunkowań (podejście drugie – *content-oriented approach*) oraz sprawności (*skill-oriented approach*). Greenspan zakłada bowiem, iż na kompetencje społeczne składają się trzy elementy: temperament, charakter oraz świadomość społeczna. Temperament jako podstawa psychologicznych i autonomicznych reakcji na sytuacje społeczne obejmuje wymiary: refleksyjność–impulsywność oraz zrównoważenie–pobudliwość. Charakter będący podstawą reakcji moralnych na sytuacje społeczne przyjmuje wymiary: społeczna aktywność–społeczna bierność oraz miły–przykry sposób bycia. Świadomość społeczna to według Greenspana inteligencja społeczna, czyli „zdolność jednostki do rozumienia ludzi, zdarzeń społecznych i procesów wyznaczających bieg tych zdarzeń” (s. 67). Nie jest ona tożsama z kompetencjami społecznymi, o których, oprócz niej, decyduje także temperament i charakter. Świadomość społeczną jako „rozumienie sposobu, w jaki jednostka może osiągnąć zamierzone cele”, „poznawcze rozumienie własnych i cudzych zachowań społecznych” (s. 72), należy odróżnić od umiejętności społecznych, które „określają tendencję jednostki do realizacji zachowań zmierzających do nawiązania kontaktów z innymi” (s. 66).

W koncepcji A. Matczak (2001), podobnie jak w teorii Greenspana, znajdujemy nawiązanie do *content-oriented approach* oraz *skill-oriented*

² W szerszym modelu kompetencji osobistych (indywidualnych) oprócz kompetencji społecznych Greenspan (za Pilecki, Pilecka, 1990) ujmuje także zdolność do rozwiązywania problemów abstrakcyjnych i praktycznych oraz kompetencje fizyczne.

approach. Autorka przez pojęcie kompetencji społecznej rozumie konkretne umiejętności radzenia sobie z innymi, powstające w toku treningu społecznego, uwarunkowane inteligencją oraz temperamentem i cechami osobowości. Temperament i osobowość (np. reaktywność czy ekstrawersja) decydują o intensywności treningu, a inteligencja – zwłaszcza inteligencja społeczna i emocjonalna³ – o jego efektach.

Pewne podobieństwa w rozumieniu pojęcia kompetencji społecznych do propozycji Matczak znajdujemy w ujęciu E. Nęcki (2003). Zakłada on bowiem, iż kompetencja może zależeć od pewnych cech temperamentalnych i osobowościowych (odporność na stres, nieśmiałość). Podkreśla, iż kompetencja nie zawsze musi wynikać z inteligencji społecznej, rozumianej jako sprawność procesów poznawczych w sytuacjach społecznych, lecz również z dogmatycznego upraszczania złożonych sytuacji społecznych czy z takich cech jak niewrażliwość na potrzeby innych, brak skrupułów, jak również z wysokiego statusu społecznego jednostki (por. szerokie ujęcie znaczenia kompetencji społecznych, s. 8). Nęcka (2003) definiuje kompetencję społeczną jako „skuteczność działania w trudnych sytuacjach społecznych”, „osiąganie celów w życiu społecznym” (s. 94). Jego rozumienie omawianego pojęcia nawiązuje więc nie tylko do *content-oriented approach* oraz *skill-oriented approach*, lecz także do *outcome-oriented approach*, ujęcia definiującego kompetencje społeczne jako zdolność do osiągania celów społecznych.

Jak już wspomniano, większość badaczy kompetencje społeczne odnosi do efektywności w sytuacjach społecznych. Jako wskaźniki tej efektywności uznaje się – z jednej strony – osiąganie przez jednostkę własnych celów, a z drugiej – zgodność z oczekiwaniami otoczenia społecznego, co zbliża pojęcie kompetencji społecznej do pojęcia asertywności (Matczak 2001).⁴

Niektórzy przyjmują, że kompetencja społeczna ma charakter ogólny i wyraża się m.in. w plastyczności zachowań społecznych czy efektywności komunikacji (Jakubowska 1996), natomiast inni, np. M. Argyle (1991), zakładają, że różne sytuacje społeczne wymagają różnych, specyficznych kompetencji.

---

³ Według Matczak (2001) inteligencja emocjonalna to „zdolność do przetwarzania informacji emocjonalnych”, stanowi ona część inteligencji społecznej jako „zdolności do przetwarzania informacji behawioralnych” (s. 7).

⁴ Pojęciu asertywności nadawane jest w literaturze różne znaczenie, lecz najczęściej jako podstawę asertywności podaje się umiejętność pogodzenia własnych i cudzych potrzeb i praw społecznych (Król-Fijewska 1993). Zazwyczaj jednak asertywność nie jest utożsamiana z kompetencją społeczną, lecz traktowana jako jej komponent (Oleś 1998).

UMIEJĘTNOŚCI SPOŁECZNE

Pojęcie umiejętności społecznych najczęściej występuje w aspekcie celów lub efektów treningów interpersonalnych bądź w kontekście pojęcia kompetencji społecznych.

Pomimo nieustannego rozwoju szkoleń z zakresu umiejętności społecznych wciąż nie ma zgody co do historii, definicji i teorii stanowiących ich podstawę. Encyklopedia Blackwella (1996) definiuje umiejętności społeczne, zwane też umiejętnościami psychospołecznymi, interakcyjnymi czy interpersonalnymi, jako „zbiór ukierunkowanych na cel, wzajemnie powiązanych zachowań społecznych, które mogą zostać wyuczone i pozostają pod kontrolą jednostki” (s. 688).

Zainteresowanie społecznymi umiejętnościami na przełomie lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych koncentrowało się na możliwościach budowania repertuaru pozytywnych zachowań społecznych i eliminowaniu zachowań negatywnych. Pojawiły się definicje ujmujące społeczne umiejętności albo jako zdolności, albo reakcje, zachowania. Przykładowo M. S. Combs i D. A. Slaby (za: Gresham 1986) definiują umiejętności społeczne jako „zdolność do interakcji z innymi w danym społecznym kontekście w taki sposób, który jest społecznie akceptowany czy ceniony” (s. 6). Natomiast np. S. L. Foster i W. L. Ritchey (za: Gresham 1986) definiują społeczne umiejętności jako „reakcje, które w danych sytuacjach są skuteczne, efektywne, czy – innymi słowami – maksymalizują prawdopodobieństwo wywołania, podtrzymania czy wzmagania pozytywnych efektów dla oddziałującego” (s. 6).

Powyższe definicje są nieco niejasne i dwuznaczne. Niejasne jest np. operacyjne znaczenie terminów takich jak: osobiście, personalnie korzystny, kompleks zdolności czy pozytywny efekt. Według Greshama (1986) zachodzi konieczność stworzenia definicji umiejętności społecznych, która wyjaśniałaby pojęcie, a jednocześnie łatwo poddała się operacjonalizacji. Byłaby więc przydatna teoretycznie i praktycznie.

Gresham (1986), analizując literaturę dotyczącą umiejętności społecznych, zauważa co najmniej trzy sposoby definiowania umiejętności społecznych.

W pierwszym ujęciu (*peer acceptance definition*) społeczne umiejętności są definiowane poprzez wskaźniki akceptacji rówieśników czy popularności (określane np. metodą socjometryczną).⁵ Gresham (1986) podkreśla, że w pracach wielu wybitnych badaczy, takich jak S. R. Asher, S. Hymel czy J. M. Gottman, można znaleźć takie właśnie rozumienie umiejętności społecznych. Jednak podejście to nie umożliwia identyfikacji, które z zachowań prowadzą do

---

⁵ Metoda socjometryczna, której twórcą jest J. L. Moreno, pozwala na analizę pozytywnych i negatywnych powiązań pomiędzy członkami grupy (Brzeziński 1984).

akceptacji rówieśników czy popularności, a które powodują nieakceptację czy brak popularności.

Niektórzy badacze, np. A. S. Bellack, M. Hersen czy C. Greenwood (za: Gersham 1986), opowiadają się za behawioralną definicją społecznych umiejętności. W tym ujęciu pomiar społecznych umiejętności dokonuje się na podstawie obserwacji zachowań w naturalnych sytuacjach lub w sytuacji odgrywania ról, a badacze „prawie nigdy nie wykorzystują tu akceptacji rówieśników nawet jako części swoich kryteriów dla definiowania społecznych umiejętności” (s. 6). Społeczne umiejętności są tu więc rozumiane jako behawioralny konstrukt w znaczeniu sumy pojedynczych specyficznych kategorii społecznych zachowań. Określenie poziomu społecznych umiejętności dokonuje się tu poprzez analizę i ocenę nagranych za pomocą kamery wideo scen, w których osoby badane wchodziły w interakcje społeczne. Ocena pojedynczych zachowań, takich jak kontakt wzrokowy, ekspresja twarzy, tempo mówienia, składa się na ogólny poziom umiejętności społecznych. Behawioralna definicja ma w tym przewagę nad definicją społecznych umiejętności na podstawie akceptacji rówieśników, ponieważ umożliwia identyfikację, rozpoznanie przyczyn i konsekwencji, następstw społecznych zachowań, a także ich klasyfikację i operacjonalizację oceny i celów korekcyjnych. Jednak ta definicja „nie gwarantuje, że te społeczne zachowania są faktycznie [...] społecznie ważne czy znaczące” (s. 6).

Argyle (1991) prezentuje analogie pomiędzy modelem umiejętności motorycznej (jak np. prowadzenie samochodu) a modelem umiejętności społecznej (takiej jak np. prowadzenie wywiadu). „W każdym przypadku działający poszukuje określonego celu, wykonuje wyuczony ruch, które przybliżają go do niego, obserwuje, jaki uzyskał efekt i podejmuje działania korekcyjne w rezultacie sprzężenia zwrotnego” (s. 71). Model obejmuje zachowania planowe i automatyczne występujące zarówno w ramach umiejętności motorycznej, jak i społecznej. Argyle akcentuje znaczenie sprzężenia zwrotnego dla efektywności wykonania działań społecznych oraz fakt, iż zachowanie społeczne zależy od repertuaru wyuczonych reakcji na różne sytuacje. Podkreśla również, że „umiejętności społeczne (*social skills*) są wzorcami zachowań społecznych, które sprawiają, że jednostki są społecznie kompetentne, to znaczy zdolne do wywierania pożądanego wpływu na innych. [...] Umiejętności społeczne stanowią aspekt zachowaniowy zdolności społecznych (*social competence*), na które składają się także: wiedza, zrozumienie, brak niepokoju, przyczyniające się do wzrostu osiągnięć społecznych” (s. 77).

Podejście behawioralne do znaczenia pojęcia umiejętności społecznych różni się od ujęcia zorientowanego na cechy (*trait-oriented approach*). Umiejętności społeczne jako behawioralny konstrukt to konkretne zachowania, obserwowalne w sytuacjach społecznych, natomiast w ujęciu zorientowanym na cechy odnoszą się one do cech czy predyspozycji osobowościowych (McFall za: Gresham 1986).

R. M. McFall (za: Gresham 1986) odnosi się krytycznie zarówno do modelu, w którym umiejętności społeczne są rozumiane jako cechy czy predyspozycje do pewnych zachowań w sytuacjach społecznych, jak i do modelu molekularnego, w którym umiejętności społeczne to zachowania ujawniające się w określonych sytuacjach społecznych. Model oparty na cechach jest modelem abstrakcyjnym i ma niewielką liczbę danych potwierdzających trafność ujęcia społecznych umiejętności jako predyspozycji. Dodatkowo te wyodrębnione w ramach modelu cechy mają często mały związek z zachowaniami, przejawianymi w naturalnych czy symulowanych sytuacjach społecznych. Natomiast model molekularny, choć z pozoru bardziej niż model cech konkretny i ułatwiający pomiar umiejętności społecznych, ma ograniczone możliwości przewidywania zachowań w sytuacjach społecznych, gdyż – zgodnie z jego założeniami – najlepszym predyktorem zachowania jednostki w określonej sytuacji społecznej jest znajomość jej wcześniejszego zachowania w podobnej sytuacji.

Rzadziej dyskutowaną definicją jest tzw. definicja społecznej ważności, według której „społeczne umiejętności to zachowania w danych sytuacjach, przewidujące społecznie znaczące skutki” (*ibid.*, s. 7). Tymi ważnymi społecznie efektami zachowań mogą być: akceptacja rówieśników, popularność, pozytywna opinia czy ocena znaczących osób (np. rodziców, nauczycieli). Takie ujęcie umiejętności społecznych jest kombinacją dwóch wcześniej prezentowanych podejść. Bazuje zarówno na obserwacjach naturalnych zachowań (ujęcie behawioralne), jak i wskaźnikach socjometrycznych czy ocenach dokonywanych przez osoby znaczące (definicje umiejętności społecznych oparte na akceptacji innych).

Gresham (1986) podkreśla, iż takie właśnie ujęcie umiejętności społecznych, ściśle powiązane ze społecznymi kompetencjami, a jednocześnie pozwalające na empiryczną weryfikację pojęcia, jest podejściem szczególnie przydatnym w analizie dziecięcych deficytów umiejętności społecznych.

KOMPETENCJE A UMIEJĘTNOŚCI SPOŁECZNE

Definiowanie kompetencji społecznych za pomocą pojęcia umiejętności społecznych spowodowało wiele trudności w rozróżnieniu dokładnego znaczenia obu pojęć. McFall (za: Gresham 1986) zwraca uwagę, że pojęcia te były często używane zamiennie i proponuje wyraźne rozgraniczenie ich znaczenia. Poprzez społeczne umiejętności rozumie on określone zachowania, które ujawnia osoba, efektywnie wykonując zadanie. Natomiast kompetencje społeczne są terminem wartościującym wykonane zadanie społeczne pod względem adekwatności do sytuacji. Ocena adekwatności wykonania zadania społecznego może dokonywać się na podstawie opinii tzw. osób znaczących (rodzice, nauczyciele) lub zewnętrznych kryteriów czy norm. Kompetencje społeczne nie zakładają

wyjątkowego wykonania, lecz wykonanie adekwatne do danej sytuacji społecznej.

L. Karen i Ph. D. Bierman (2003) w internetowej *Encyklopedii psychologicznej* dokonują rozróżnienia pomiędzy kompetencjami a umiejętnościami społecznymi.

Kompetencje społeczne są według nich pojęciem szerszym, odnoszącym się do społecznych, emocjonalnych i poznawczych umiejętności oraz zachowań przyczyniających się do właściwego przystosowania jednostki do środowiska społecznego. Podkreślają, że szczegółowa treść owego pojęcia zależy od wieku osoby, a także od kontekstu społecznego. Kompetencje społeczne zależą od bogactwa posiadanych umiejętności społecznych, wiedzy społecznej, pozwalającej te umiejętności właściwie zastosować, oraz od pewności siebie. Natomiast umiejętności społeczne są, w ich rozumieniu, terminem używanym do opisu konkretnych i obserwowalnych zachowań, przejawów użycia posiadanych zdolności i wiedzy w sposób stosowny do sytuacji społecznej. Umiejętności społeczne to nie tylko przejawianie zachowań akceptowanych społecznie i powstrzymywanie się przed zachowaniami nieaprobowanymi (co można by nazwać po prostu przystosowaniem społecznym), lecz także działania pozwalające na „miłe, przyjemne interakcje w każdej sytuacji”.

PODSUMOWANIE

Niniejszy artykuł jedynie zaznacza dotychczasowe trendy w definiowaniu wybranych pojęć powiązanych z efektywnym funkcjonowaniem społecznym.

Definicja inteligencji społecznej Thorndike'a, pomimo zmian w rozumieniu pojęcia, wciąż jest bazą dla kolejnych badaczy, choć obecnie akcentuje się jej element poznawczy. Wyodrębniona przez Saloveya i Mayera inteligencja emocjonalna nie zajęła – zgodnie z celami jej twórców – miejsca inteligencji społecznej w triadzie – obok inteligencji abstrakcyjnej i wykonawczej. Można ją więc uważać za sztucznie wyodrębnioną część inteligencji społecznej.

Pomimo różnorodności ujęć teoretycznych współczesny terapeuta czy badacz łatwo może zauważyć pewne zgodności czy tendencje. Inteligencja społeczna i emocjonalna są najczęściej definiowane w aspekcie zdolności, które – obok inteligencji abstrakcyjnej, cech temperamentu i osobowości – są predyktorami kompetencji społecznych, umożliwiających adekwatne funkcjonowanie. Kompetencje te przejawiają się w postaci konkretnych, obserwowalnych zachowań – umiejętności społecznych. Klarowne wydają się modele kompetencji społecznych Greenspana, a szczególnie model Matczak, w którym znajdujemy miejsce dla wszystkich wyżej omawianych pojęć. Ważne jest też to, że Matczak (2001) skonstruowała Kwestionariusz Kompetencji Społecznych, który można za-

stosować przy ocenie oddziaływań mających na celu rozwój satysfakcjonujących kontaktów międzyludzkich.

Jednak to do terapeuty czy badacza zajmującego się efektywnością funkcjonowania społecznego należy wybór właściwego do jego celów ujęcia terminologicznego.

SUMMARY

The aim of the article was to focus one's attention on trends in defining the following notions in psychology: social intelligence, emotional intelligence, competences and social skills, and to underline the meaning of theoretical context for planned therapeutic actions.

The author reaches back to the beginning of interest in the problems of social intelligence. She characterizes the notion of emotional intelligence and the notions of competence and social skills arousing most controversies. The paper concludes with proposals of most lucid, in the author's opinion, models of social competences, which might serve as the basis of the conception of therapeutic actions, and ways of measuring them.

BIBLIOGRAFIA

- Argyle M. (1991). *Psychologia stosunków międzyludzkich*. Warszawa: PWN.
- Argyle M., Domachowski W. (1994) (red.). *Reguly życia społecznego. Oxfordzka psychologia społeczna*. Warszawa: PWN.
- Argyle M. (1998). *Zdolności społeczne*. W: S. Moscovici, *Psychologia społeczna w relacji JA – INNI* (s. 77–108). Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Brzeziński J. (1984). *Elementy metodologii badań psychologicznych*. Warszawa: PWN.
- Cavell T. A. (1990). Social adjustment, social performance, and social skills: A tri-component model of social competence. *Journal of Clinical Child Psychology*, Vol. 19, 2, 111–122.
- Goleman D. (1997). *Inteligencja emocjonalna*. Poznań: Media Rodzina.
- Goleman D. (1999). *Inteligencja emocjonalna w praktyce*. Poznań: Media Rodzina.
- Gresham F. M. (1986). Conceptual and definitional issues in the assessment of children's social skills: Implications for classification and training. *Journal of Clinical Child Psychology*, Vol. 15, 1, 3–15.
- Jakubowska (1996). Wokół pojęcia „kompetencja społeczna” – ujęcie komunikacyjne. *Przegląd Psychologiczny*, 39, 29–40.
- Jasielska A., Leopold, M. A. (2000). Kompetencja a inteligencja emocjonalna – pojęcia tożsame czy różne? *Forum Oświatowe*, 2 (23), 5–32.
- Jaworowska A., Matczak, A. (2001). *Kwestionariusz Inteligencji Emocjonalnej INTE*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych Polskiego Towarzystwa Psychologicznego.
- Karen L., Bierman Ph. D. (2003). *Gale Encyclopedia of Psychology: Social Competence*. <http://www.findarticles.com>.
- Kościelska M. (1984). *Upośledzenie umysłowe a rozwój społeczny*. Warszawa: PWN.
- Król-Fijewska M. (1993). *Trening asertywności*. Warszawa: PTP.
- Czapiński J. (1996) (red. wyd. pol.). *Encyklopedia Blackwella. Psychologia społeczna*. Warszawa: Jacek Santorski & Co Wydawnictwo.
- Matczak A. (1994). *Diagnoza intelektu*. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Psychologii.
- Matczak A. (2001). *Kwestionariusz kompetencji społecznych. Podręcznik*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych Polskiego Towarzystwa Psychologicznego.

- Mayer J. D., Salovey P. (1999). *Czym jest inteligencja emocjonalna?* W: P. Salovey, D. J. Sluyter (red.). *Rozwój emocjonalny a inteligencja emocjonalna* (s. 23–56). Poznań: Rebis.
- Nęcka E. (2003). *Inteligencja. Geneza. Struktura. Funkcje*. Gdańsk: GWP.
- Oleś M. (1998). *Asertywność u dzieci*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Pilecka W., Pilecki J. (1990). Model kompetencji społecznych w ujęciu S. Greenspana. *Roczniki Pedagogiki Specjalnej*, 1, 58–79.
- Plewicka Z. (1982). *Zdolności psychospołeczne oraz funkcjonowanie jednostki w grupie*. Lublin: UMCS.
- Strelau J. (2000). *Psychologia. Podręcznik akademicki*. Warszawa: PWN.
- Wiechnik R. (1996). *Intelektualne i kreatywne aspekty zdolności do uczenia się*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.